

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Центр післядипломної освіти, дистанційного та заочного навчання

Кафедра практичної психології

**ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКІВ, ЩО
НАЛЕЖАТЬ ДО СУБКУЛЬТУР**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «бакалавр»

Ірини ЛІНЧУК

4 курсу заочної форми навчання
спеціальність 053 «Психологія»
ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

викладач кафедри практичної
психології

Андріана ЛЕГКА

Рецензент:

кандидат психологічних наук,
доцент

Олена ВАВРИНІВ

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

« ____ » _____ 2024 р., протокол № ____

Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології
доктор психологічних наук, доцент

_____ **Євген КАРПЕНКО**

Львів
2024

Лінчук І. Індивідуально-психологічні особливості підлітків, що належать до субкультур

Робота містить ґрунтовний теоретичний аналіз вивчення психологічних особливостей розвитку підлітків як представників субкультура як засобу самореалізації молоді у підлітковому віці, висвітлено аналіз особливостей музичних молодіжних субкультур.

За допомогою психодіагностичних методик проведено емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належать до різних музичних субкультур. Виялена потреба у самоідентичності і як наслідок приналежність до різних молодіжних субкультур.

Ключові слова: особливості підлітка, субкультура, музичні субкультури, самоідентичність.

Linchuk I. Individual and psychological characteristics of adolescents belonging to subcultures

The work contains a thorough theoretical analysis of the study of the psychological features of the development of teenagers as representatives of subcultures as a means of self-realization of youth in adolescence, the analysis of the features of musical youth subcultures is highlighted.

With the help of psychodiagnostic methods, an empirical study of the individual psychological characteristics of adolescents belonging to different musical subcultures was conducted. The need for self-identity and, as a consequence, belonging to various youth subcultures has faded.

Key words: adolescent characteristics, subculture, musical subcultures, self-identity.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ	
1.1. Психологічні особливості розвитку підлітків.....	8
1.2. Субкультура як засіб самореалізації молоді у підлітковому віці.....	12
1.3. Аналіз особливостей музичних молодіжних субкультур	20
Висновки до 1-го розділу	
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРЧИНОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКА У МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУРАХ	
2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження.....	28
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	34
Висновки до 2-го розділу	
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасне суспільство переслідує розвиток особистості людини як носія культурного досвіду, що визначається духовним потенціалом. Одним із найважливіших завдань суспільства є розвинена духовно культурна особистість, розвиток якої розпочинається з дитини. На погляд багатьох дослідників усвідомленою культурною особистістю є молодь підліткового віку. Саме підлітковий вік вважається одним із найважчих періодів онтогенезу людини, суперечливий, але важливий для самоідентичності.

Власне підлітковий вік аналізується з виникнення потреби у відділенні (сепарації) від батьків, запереченні їх авторитету, прояві опозиційності до вимог дорослих. Саме ці потреби та інші психологічні особливості спрямовують підлітків до приналежності до різних субкультур чи молодіжних угруповань. Тут підліток здобуває знання у спілкуванні, самовираженні, вчиться дорослій поведінці, отримує схвалення чи підтримку від собі подібних осіб, засвоюючи досвід дорослішання.

Субкультури та молодіжні об'єднання часто є радикальними, формують у молодих осіб агресивну поведінку щодо себе та інших. Тому вивчення особливостей молодіжних субкультур дозволить розуміти культуру та потреби таких угруповань і можливо знизити рівень негативних впливів на особистість підлітків.

Дослідження субкультур та молодіжних об'єднань відносно нова потреба у психології, соціології та інших гуманітарних галузях. Уявлення про роль субкультур досить суперечливі та мало дослідженні з позиції теоретичних засад цих об'єднань. Тому нерідко навколо субкультур існує чимало стереотипів та упереджених уявлень, тому в наші й роботі ми прагнемо

дослідити значення приналежності підлітків до субкультур та з'ясування його впливу на індивідуально-особистісний розвиток підростаючого покоління.

Таким чином, **метою нашого дослідження** є теоретико-методологічний аналіз засад дослідження особистості підліткового віку та емпіричне дослідження індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належать до різних музичних субкультур.

Об'єкт дослідження – молодь підліткового віку як представники субкультури.

Предмет – індивідуально-психологічні особливості підлітків, що належать до різних музичних субкультур.

Відповідно до мети визначено наступні **завдання**:

- 1) здійснити аналіз психологічних особливостей розвитку підлітків;
- 2) описати феномен субкультури як засіб самореалізації молоді у підлітковому віці;
- 3) проаналізувати особливості музичних молодіжних субкультур;
- 4) емпірично дослідити особливості підлітків у музичних субкультурах.

В основу дослідження нами покладене **припущення**, що приналежність підлітків до музичних субкультур впливає на формування їхніх індивідуально-психологічних характеристик, особливо формує самооцінку та емоційну спрямованість.

Теоретико-методологічною основою роботи є праці науковців, психологів, вчених, що вивчали особливості становлення особистості (С. Максименко, М. Папуча, І. Пасічник); самосвідомості в підлітковому віці (В. Мухіна); проблеми та особливості соціальної ситуації у період підлітковості та здійснення спільної діяльності дитини з дорослим як чинника розвитку особистості (Я. Гошовський, Д. Фельдштейн, Н. Жигайло, Ю. Курята та ін.);

специфіку референтності молодіжних спільнот у підлітків і музичних субкультур зокрема (Є. Дуков, А. Запесоцький, А. Зінченко, М. Мід), тощо.

З метою вивчення індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належать до різних музичних субкультур нами були використано наступні психодіагностичні **методи та методика**: теоретичні (аналіз, узагальнення, систематизація наукових даних щодо проблеми підліткового розвитку) та емпіричні психодіагностичні опитувальники: для діагностики емоційної сфери підлітків за методикою «Емоційної спрямованості» Б. І. Додонова; дослідження особистісних акцентуацій характеру за допомогою опитувальника К. Леонгарда–Г. Шмішека; визначення самооцінки за методикою Дембо – Рубінштейна (в модифікації А. М. Прихожан); виявлення еґо-захисних механізмів за допомогою опитувальника Плутчика–Келлермана–Конте «Індекс життєвого стилю»; методика вимірювання особистісного диференціалу.

Статистичну обробку даних здійснено за допомогою комп'ютерного забезпечення SPSS для Windows і ОСА.

Новизна дослідження визначається спробою теоретико-емпіричного аналізу особливостей особистості сучасних підлітків, які належать до різних музичних субкультур з метою самоствердження.

Теоретико-практична значущість дослідження полягає у розширенні та поглибленні знань щодо особливостей розвитку та формування підлітків з врахуванням їх індивідуально-особистісних характеристик, з врахуванням їх потреби у самоідентичності і як наслідком приналежністю до різних молодіжних субкультур (у даній роботі ми досліджували саме різні музичні субкультури характерні для підлітків). Отримані результати емпіричного дослідження особистості підлітка, що належать до музичних субкультур можуть бути використані психологами, педагогами для покращення

взаємовідносин з ними та створенням оптимальних безпечних умов для реалізації підліткових потреб; розробки пам'ятки-рекомендації батькам щодо встановлення довірливих стосунків з дітьми-підлітками, які знаходяться на шляху пошуку себе.

Надійність та вірогідність результатів дослідження.

Дослідження забезпечувалась використанням валідних методів та методик, що розкривають мету, завдання дослідження.

Структура роботи. Робота розміщена на 52 сторінці комп'ютерного набору, містить вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

1.1. Психологічні особливості розвитку підлітків

Психологічне вивчення особливостей підліткового віку привертало увагу чимало дослідників, серед яких відомі праці Е.Еріксона, О.Власової, А. Гнатенко, С. Максименко, П. Павленко та інші, які зауважили, що підлітковий вік є періодом кардинальних змін в організмі та психіці дитини, що наближається до зрілості (біологічної та соціальної), що виникають під впливом нових психологічних утворень. Підлітковий період – час інтенсивного перетворення психічної сфери людини.

Досліджуючи біологічні та соціальні детермінанти розвитку науковці вказують, що нові новоутворення підлітка стають внутрішніми чинниками його подальшого розвитку. В цей час підліток опановує систему культурного досвіду, що спрямовує процес оволодіння його поведінки. У подальшому розвитку чільне місце займатиме і сама активна позиція особистості [1].

Суттєві зміни можна спостерігати у інтелектуальній діяльності підлітка, для яких властиві потреби у самопізнанні, формуванні абстрактного мислення, розвиток творчого потенціалу до вирішення інтелектуальних проблем. Пізнавальні процеси психіки досягають високого рівня продуктивності та вибірковості, виникають опосередковані властивості психіки.

Для підлітків значущими виступає увага до власної зовнішності, зростає роль сексуальних інтересів у поведінці та свідомості. Підліток все частіше замислюється над статевою приналежністю, зростає інтерес до міжособистісної взаємодії з особами протилежної статі. За рахунок стрімкого біологічного розвитку виникає новий Я-фізичний образ [8,9].

Спостерігаються також зміни у вольовій сфері особистості, набуваються нові вольові якості підлітка: наполегливість, цілеспрямованість, формуються

навички долати перешкоди. Виявляється активне формування самосвідомості та самооцінки, зростає цікавість до оцінки іншими своєї особистості. Моральна сфера підлітків також змінюється: розвиваються духовні потреби, нова система ціннісних орієнтацій, власний світогляд, відношення до інших людей, ставлення до себе.

Особистість підлітка в онтогенезі стає суб'єктом, що активно розвиває себе формуючи особистість для цілеспрямованого самовдосконалення. У підліткову віці виникає перенародження і особистість народжується вдруге [11].

Стрімкий розвиток підлітка відбувається доволі суперечливо, притаманна внутрішня невизначеність рівня домагань, крайність позицій та точок зору, підвищується соромязливість та агресивні реакції. Але основним досягненням буремного підліткового розвитку все ж є відкриття себе нового, внутрішнього Я, розуміння власної унікальності та своїх індивідуальних властивостей [35].

Одним із завдань підліткового віку є досягнення дорослості, яка формується у взаємодії з іншими, що виступає зразком взаємин дорослих. Під час діяльності підліток власне орієнтований на зразки поведінки дорослих осіб. Потреба у дорослості є актуальною та виникає у прагненні підлітка бути самостійним у навчанні та діяльності, виборі дозвілля та друзів. Підліток прагне приймати самостійно важливі рішення, активний у захисті своєї позиції та думки.

Визначальною для психічного розвитку підлітка є роль соціальних відносин, що належить системі соціальних обставин життя. Науковці стверджують, що саме соціальне середовище визначає формування самосвідомості підлітка, яка сприяє становленню статевої, рольової, соціальної, музичної складових. Це пояснюється виникненням нової

соціальної ситуації розвитку, що проявляється у стилі життя підлітка. Особлива увага прикута до малих соціальних груп, у яких підліток перебуває та контактує (сімя, школа, референтні групи, друзі).

У підлітка підвищена актуальна потреба у дорослості, яка часто досягається через різного роду протести над опікою, контролем, змушеною слухняністю. Поведінкові протести виражаються через форми грубості, упертості, замкненості. Надмірно виражається поведінкова реакція до емансипація, бродяжництва, вступом до неформальних асоціальних груп. Характерні також розбіжності з дорослими у поглядах на смак, моду, проведення вільного часу та відпочинку.

Підліткова приналежність, вступ до субкультури – один із проявів поведінкового протесту підлітка жорстким вимогам дорослих осіб. Саме субкультура являється місцем специфічних, відмінних від прийнятих для дорослих смаків, зразків поведінки, моди, мови (сленг у підлітків). Стосунки підлітка і дорослих несуть здебільшого складний характер, суперечливий часом, з одного боку підліток потребує самостійності, чинить опір опіці та недовірі, а з іншого – при навалі нових життєвих труднощів відчуває тривогу та страх, очікує допомоги та підтримки з боку дорослих, проте прагне цього не показувати і не визнавати.

Особливого значення для підлітків набуває середовище ровесників, спілкування з ними формує особистість підлітка. І власне підліткова група може бути головним регулятором його поведінки [84].

Ще одна цікава особливість підліткового віку – це конформність, реакція групування. Саме при взаємодії із групою ровесників підліток набуває необхідного досвіду про життя, який отримати від дорослих він не воліє. Група сприяє формуванню навичкам соціальної взаємодії, де він може розвинути і лідерські якості, і стати підлеглим чи аутсайдером.

Навчальна діяльність хоч і залишається актуальною, але виступає другорядною, на відмінну від потреби у спілкуванні. Тому саме міжособистісне спілкування набуває провідного характеру. Спілкування підлітка носить вибірковий характер, надає перевагу тому ровеснику, який відрізняється важливими для самого підлітка якостями. Виникає потреба у інтимно-особистісному спілкуванні, спілкуванні в діяльності.

Дружба – ще одна важлива форма міжособистісних взаємин підлітка. Дружба характеризується вибірковістю, стійкістю та інтимністю. Для підліткового віку дружба є значимою цінністю, яка також сприяє саморозкриттю та розумінню іншої людини. Почуття любові як прояв змішаної різностатевої дружби – ще одна психологічна особливість розвитку підлітка. У підлітків характерне ідеалізація образу коханої людини, що дещо далеке від справжньої любові. Тому часто вони розчаровуються та переживають з цього приводу.

Важливим психічним досягненням підліткового періоду є процес пошуку ідентифікації та формування різних видів ідентичностей. В цей час молода людина засвоює зразки поведінки значущих для підлітків інших людей. Труднощі в процесі ідентифікації, що може переживатися підлітком, частіше призводить до плутанини у соціальних ролях. Для цього віку властиво опанування і засвоєння особою суспільних норм, поведінки, що сприятиме трансформації у особисті ціннісні орієнтації та установки [35].

Особливого значення для підліткового розвитку набуває нова якісна перебудова різних аспектів підліткова моральна самосвідомість. Такі її аспекти, як почуття провини, совість, сором, честь, гідність, відповідальність – являються глибшими утвореннями особистості підлітка, але ці форми самосвідомості забезпечують об'єктивацію свого нормативного Я, через яке

виникає і проявляється нормативно-ціннісне ставлення до навколишнього світу та до себе самого, формування власного внутрішнього світу.

1.2. Субкультура як засіб самореалізації молоді у підлітковому віці

Підлітковий період являється часом для активної соціалізації підлітка та самореалізації його досягнень. Часто одним із засобів задоволення підліткових таких потреб є їхня приналежність до молодіжних угруповань, субкультур.

Раніше ми згадували, що підлітковий розвиток є суперечливим і часто викликає у них поведінкову реакцію спротиву, тому про цей віковий період говорять як про вік опозиціонерів. Відбувається перехід від дитинства до дорослості. Підліток зазнає багатьох змін: система органів змінюється, фізіологічні зміни, психічні зміни. Найважче переживається підлітками відмова від дитячої позиції у взаєминах із дорослими, зокрема батьками, які теж важко приймають підліткові зміни. Спільна мва між бтьками і дитиною знаходиться доволі важко, а сам розвиток особистості підлітка потребує самовизначення.

Саме тому спротив та протистояння всій культурі батьків є завданням і результатом водночас. Саме субкультура набуває особливого місця для підліткової ідентичності, тут вони почувають себе комфортно і здатними зберегти себе. І як не звучало б дивно – це один із «культурних» способів вирішити конфлікт пубертатного віку, ніж дотримання батьківських настанов та вказівок. Але субкультура і приналежність до неї може бути і не найнебезпечнішим місцем для відокремлення [13].

Науковці стверджують, що неформальні молодіжні угруповання являються спробою молодих людей пристосуватися до тих труднощів і проблем, які властиві для підлітків в період становлення їх самостійності та дорослості життя в певних історичних та культурних умовах [3].

Неформальними групами також вважаються певні неформальні спільноти підлітків та молодих осіб, які відрізняються характеристиками, що виникають під час стихійного спілкування в конкретних обставинах соціальної ситуації; це саморганізація і автономія від офіційних спільнот та структур. Учасники таких спільнот обов'язкові певні моделі поведінки, що незадовільняються у звичайних умовах життя, для яких властива відносна стійкість, певна система світогляду, відношення до навколишнього світу та середовища, зразків поведінки, ціннісних орієнтацій та атрибутики.

Молодіжна субкультура виникає як явище «інших» людей, які прагнуть протистояти основній культурі та нормативним рамкам. Психологічно виникає як фіксація відторгнення. Основною ціллю субкультури є соціалізація відокремлених, інших, граничних особистостей. За допомогою субкультури молода людина та підліток соціалізується, що сприяє їхній реалізації в іншому, новому для них середовищі; це здатність до існування в іншій культурній площині [16].

На теретико-методологічній літературі розглядають різноманіття піходів до класифікації неформальних груп: соціально-нейтральні, асоціальні, кримінальні тощо. Виділяють також критерій провідної діяльності групи і соціуму, в якому вона відбувається: кримінальна, вулична асоціальна група, протестувальники, шкільна асоціальна група. Серед поширених критеріїв виділяють також критерій соціальної спрямованості: просоціальна група, метою якої є приносити користь (захисники природи, тварин); асоціальна група, що тримається осторонь соціальних проблем, але не загрожує при цьому суспільству (панки, рокери); антисоціальна група, що несе негативний та агресивний характер свого існування [20].

Вторинними критеріями для класифікації виступають місце формування, ступінь відкритості групи, основного мотиву їх діяльності. В

основі неформальних угруповань як способу для досягнення саморозвитку, самоствердження та самореалізації визначаються специфічні характеристики соціальних, економічних, психологічних умов. Тут розрізняють наступні види неформальної субкультури:

- агресивна – різке протиставлення ми – вони, основа в силі. До такої субкультури частіше вступають ті підлітки, що мають певну популярність серед ровесників, але вирізняються низьким рівнем розвитку в інтелектуальній та культурній сферах;
- епатажна – потреба виділятися, бути помітним, деякий виклик нормативним правилам та нормам. Саме через зовнішній вигляд частіше прибігають до епатажу;
- альтернативна – нові моделі поведінки, спосіб життя, проведення дозвілля, що відрізняється від загальноприйнятих;
- соціальна – спрямована на вирішення певних соціальних проблем;
- політична – прагнення змінити політичну ситуацію в країні, середовищі до власне ідей групи.

Також класифікують субкультури за критерієм провідних цінностей:

- хіпі, толкієністи (романтико-ескапістські), що орієнтовані на вихід за межі, розширення повсякденного життя, втеча від реальності цього світу;
- репери, рейвери (гедонистсько-розважальні), що прагнуть задоволення, розваг;
- гопники, любери (напівделіквентні), що прагнуть розкішного життя за допомогою кримінальної діяльності;
- панки, анархісти (радикально-деструктивні), що прагнуть та переслідують цілі перебудови суспільства, заперечують існуючі норми [13].

Подібні підходи до класифікації молодіжних субкультур не розкривають повністю її природи та особливостей. Для нас важливіше усвідомити основні мотиви перебування підліткової молоді у субкультурі, зрозуміти фактори утворення субкультур та визначити психологічний аспект цього феномену.

Чимало виникає упереджених оцінок щодо підлітків, що є представниками субкультур, вважаючи їх девіантними. Проте приналежність до неформальних груп являється нормальним вибором підлітка. Дослідники вважають, що мотиви які спонукають до вступу є природними для підліткового віку.

Серед низки наукових досліджень пошуку причин приналежності молоді до різних субкультур виділяють почуття самотності, відсутність довіри, непорозуміння та конфлікти з батьками, відсутність любові та поваги, прийняття. Також серед причин виділяють привабливість для підлітків сміливих якостей, автономії субкультур, вміння постояти за себе. Проте слід зауважити, що за потребою сміливості та незалежності стоїть спосіб задоволення через приниження над іншими людьми.

Ще цікавою причиною вступу підлітків до субкультур дослідники виділяють, що це є реальним способом задоволення вікових актуальних потреб:

- 1) потреба у відділенні, автономії від дорослих (сепарація). Субкультура для підлітка виступає місцем для свободи дій;
- 2) потреба в зупиненні конфлікту з дорослими, акт захисту себе і власної незалежності. Субкультура постає сворідним місцем другої нової сім'ї. Бути учасником субкультури для підлітка є способом подолання внутрішнього конфлікту та конфлікту в родині. Символізм дій, ритуали субкультури сприяють підліткові знімати внутрішню напругу, через обрядові дії вирішувати особисті кризи. Субкультура утворює цілу

систему ритуальних подій, які у світі не визнаються як ціннісні. Через ритуальність дій підліток сублімує у задоволенні власних потреб;

- 3) потреба в самостверженні та самореалізації. Якщо молода людина не відчуває задоволення цих потреб життя втрачає цінність, сприймається як буденне;
- 4) потреба в прийнятті та приналежності до групи. Учасники субкультур відчувають єдність, братерство, що не дає задоволення таких почуттів традиційна соціальна група (шкільний клас, гурток). Тут основою є відчуття виокремленого конформізму – здатність приймати групові норми, слідувати їм. Саме такі суперчливі відчуття підлітків, потреба в спільності і прийнятті, потреба у самопізнанні, розвитку світогляду, і з іншого боку ще не до кінця визначеної ідентичності, слугують сприятливими умовами для вступу підлітків у різні субкультури. Спокусливим для підлітків також є емоційне спілкування, яскрава взаємодія з групою учасників, відвертість та щирість стосунку;
- 5) потреба у визнанні. Субкультура є острівцем подолання комплексу неповноцінності і неприйнятних рис, місцем визнання. Також субкультуру можуть порівнювати з характером реабілітації знедолених традиційними соціальними інститутами, які дають відчуття власної значимості, самооцінки підвищується. Субкультура за характером організації схожа на терапевтичну групу, якій притаманні схожі проблеми, вислуховування, надання емоційної підтримки, взаєморозуміння, обмін порадами та досвідом вирішення життєвих проблем, вироблення спільних рішень дій тощо;
- б) потреба в сенсі. Молодіжне об'єднання забезпечує відчуття змісту та сенсу у боротьбі та відстоювання свого способу життя, оскільки за звичайних умов підліток відчуває тиск з боку традиційних соціальних

існуючих систем виховання, досягнень, що суперечить особистісному баченні реальності;

- 7) потреба нових відчуттів, задоволення. В основі гедоністичні потреби – отримувати максимально сильні, приємні відчуття, що проявляються у сексуальній активності, розвагах, вживанням психоактивними речовинами. Ризикованість для молоді дуже притаманна, чим небезпечніші ситуації, тим більше отримується задоволення гострих відчуттів. В основі гедоністичного ризику лежить переживання надзвичайно сильних вражень (фанатські війни, екстрим, гонки), а також демонстрація епатажної поведінки та зовнішності (одяг, макіяж, зачіски);
- 8) потреба в інформації, яку підліток не може отримати у звичайному соціальному житті, а саме членство молодіжного угруповання задовільняє цю потребу.

Ці та інші потреби виділяються дослідниками як найбільш очевидні для реалізації підлітком себе вступивши в членство до певної субкультури. Звісно не лише незадоволення певних потреб у житті стають головними причинами вступу підлітка до угруповань, багато що залежить від інших обставин та особистісних характеристик самого підлітка.

Важливо також проаналізувати наслідки субкультурного способу життя, особливо якщо мова йде про негативні молодіжні об'єднання, що носять асоціальний та антисоціальний характер. Пропонуємо розглянути ідеологію основних молодіжних субкультур.

Хіппі. Виник у 60-х роках в США, молодіжний рух «діти квітів» (так називали через особливу пристрасть до прикрас та одягу, що розшитий квітами). Представники цього руху пропагували вільне кохання, почуття любові до всього живого, були противниками матеріального, проти війн та

насильства. Внесок романтизму хіппі у світову культуру неоцінений, досвід відобразився у музиці, поезії, художній літературі. Зовнішньою атрибутикою хіппі є носіння косичок, дредів, переважає червоно-жовто-зелений колір одягу, прикраси, пірсинги тіла. Стосунки між членами субкультури дружні, оптимістичні.

Панки – угруповання молоді, що виникло у 70-х роках в Англії. У них більш складна ідеологія: спосіб вираження чого-небудь через панк, характерне носіння косух, ірокезів. Притаманне вживання алкоголю, наркотиків, ставлення до суїциду неоднозначне. Діяльність панків носить деструктивний характер, агресивні, прагнуть руйнувати моральні та культурні настанови суспільства, вони можуть нищити майно, смітити, влаштовувати бійки. Це доволі радикальна та агресивно налаштована субкультура.

Емо – чисельна, суперечлива і найзагадковіша група. Цей стиль виник у 80-х роках і пропагує пісні про любов, емоції, страх, переживання. До числа людей групи емо входять молоді люди з чорним фарбованим волоссям і довгими чубчиками. Переважає чорно рожевий колір одягу, з прикрашанням значків мультяшних героїв, моторошний макіяж, багато пірсингу. Прийнято вважати, що емо – люди, що сидять в просторах інтернету, не вживають алкоголю та наркотиків, але не приховують своїх емоцій. Готові розповідати про свої депресії, страждання тощо. До субкультури емо спільнот є багато претензій, оскільки вважається, що вони пропагують підлітковий суїцид, адже атрибутика емо спільноти носить яскраво виражений депресивний стиль (нещасне кохання, тексти пісень, символіка смерті, безвиході). Типовим вербальними ключами серед членства можна почути ненавиджу життя, мені набридло жити, хочу померти. Відносини у емо-субкультурі доволі згуртовані, мають багато друзів всередині об'єднання. Своє незадоволення світом висловлюють всередині групи, агресію не проявляють.

Готи – ще одна численна група молодіжної субкультури, що слухають музику готичного спрямування. Зовнішній вигляд готів – довге волосся чорного кольору, бліде обличчя та підведені очі. Загалом молоді люди-готи являються інтелектуальними особами, пишуть вірші та тексти пісень похмурого характеру. Серед їхньої ідеології переважає любов до кладовищ, підвищений інтерес до містики, ізотерики, релігії, питань смерті. Як правило готи аполітичні, меланхолійно та депресивно налаштовані, з схильністю до самоаналізу та загостреним почуттям несправедливості.

Металісти – чисельна субкультура із важкою спрямованістю музики. Це доволі елітарна культура і складний вибір музики за технічними вимогами, їхні тексти двозначні, психологічні. У деяких галузях об'єднанн пропагується жорстокість, насильство та агресія. Відносини між членством досить напружені, притаманний сатанізм, вандалізм і жертвоприношення, проявляють ненависть, чинять опозицію нормам суспільства, небажають підкорятися правилам та засадам.

Скінхеди – ще один рух, що зародився в Англії, є простіший за місцевих хіппі, менш забезпечені особливостями стилізації в одязі, швидше проявляли ультрамодність. Демонстрували протести, група вкрай агресивна, відчувають негативізм до іделогії інших субкультур. У колективі властиві почуття люті та згуртованості до ненависті до навколишніх.

Отже, аналіз основних молодіжних субкультур вимагає особливої уваги для працівників усіх сфер, що взаємодіють із підлітками і для батьків. Важливо усвідомлювати, що через приналежність до молодіжних субкультур та через вплив їхньої іделогії підліток схильний вирішувати свої індивідуально-психологічні проблеми. Але не завжди вибір підлітком приналежності до субкультури може адекватно повпливати на розвиток повноцінної особистості підлітка.

1.3. Аналіз особливостей музичних молодіжних субкультур

Поняття молодіжна культура використовується у працях педагогів, політиків та психологів і за час вивчення зазнавав чимало змін, хоча вперше термін «молодіжна культура» було визначено Т.Парсоном, який підкреслював важливість молоді як соціальної групи, що перебуває на стику двох систем суспільства (традиційного та сучасного) і виконують функціональне пристосування переходу молоді у доросле життя. Молодь трактують як деяку субкультуру, яка створює підліткам варіанти становлення себе у світі, тому є способом адаптації і підтримки суспільства підтримувати усталеність розвитку [22, 23], виконує конфліктну функцію, а як результат деліквентність та девіантність молоді, де остання вважається нормативною поведінкою і є визначальним елементом певного нормального культурного середовища. «Вочевидь «нераціональна» поведінка, така як сутички та вуличний вандалізм може мати сенс: вона дає змогу піднімати статус відповідно до групових цінностей, таких як ризик, сміливість, жорстокість» [7].

Можна вважати, що субкультурна поведінка молодіжних об'єднань є формою прояву спротиву, який залежний від походження молоді та їхньої ідеології. Тут проявляється заперечення суспільним нормам, стандартам поведінки в межах субкультурних угруповань.

Молодіжні субкультури виникають групою молоді, які володіють системою вираження, символів та стилів способу життя, перебувають на підпорядкованих соціальних позиціях та реагують на домінуючу систему цінностей [36].

Молодіжну субкультуру яскраво відрізняє потреба молоді у емоційно-чуттєвому самоствердженні, з необхідністю розважального пошуку стереотипів, установок, інтересів [28; 33; 36].

Переважання емоційно-почуттєвого ставлення до культури викликане власне віковими властивостями молоді. Вони володіють глибоким сприйняттям культурної інфомації, проявляють співпереживання, емпатію, порівнюють себе з героями творів, кінофільмів, наслідують кумирів, які можуть не визнаватися важливими у суспільстві [30].

Існування субкультурних молодіжних спільнот може бути і в реальності і віртуально, поширюватися через інтернет, до прикладу [35].

Неформальними самоорганізованими молодіжними спільнотами вважають молодіжні угруповання, у яких відсутня чітка організаційна структура, документи. Їх ще називають неформальні групи, молодіжні субкультури. Проте ці молодіжні спільноти оцінюються інакше, ніж було властиво у другій половині 80-х років, коли неформальними вважали майже всі групи (крім піонерських та комсомольських організаці). Соціологічне тлумачення поняття неформальних груп розкриває об'єднаних людей за особистими, а не організаційними чи юридичними зв'язками.

На сьогодні налічують чимало молодіжних неформальних груп, які за своїм складом не чисельні і об'єднують підлітків різного віку, соціальної та статевої приналежності. Вони існують поза контролем дорослих. На їх організацію впливає багато чинників, але основні стабільність, стійкість, функціональна спрямованість і взаємини між представниками групи.

Неформальні групи за критерієм структури поділяють:

- 1) групи, що мають стабільний склад, для яких властивий домінуючий авторитет лідера і дотримання жорстких субординацій у внутрішніх групових взаєминах (автократичні групи);
- 2) демократичні;
- 3) групи, для яких властиві нестійкі взаємини, відсутній постійний лідер, слабка організація внутрішня, нехарактерна взаємозалежність і вплив

такої групи на підлітка дуже мінімальний, кожен член групи існує сам по собі (анархічні).

Також неформальні підліткові групи можуть поділятися за критерієм спрямованості (просоціальні, асоціальні та антисоціальні); впливом на особистість (позитивні, негативні, індіферентні); за змістом діяльності (небезпечна, корисна діяльність, спільні розваги) [25].

Прагнемо наголосити, що молоджіні спільноти (субкультури) є своєрідною частиною і суспільної культури, оскільки вони віддзеркалюють нову ідентичність, що пов'язана із створенням нового стилю. Джерелом вияву такого стилю є певні образи цивілізації чи іншої культури, що нерідко романтизовані та ідеалізовані.

Використання музики як основи створення молодіжної субкультури є найпоширенішим способом сприйняття об'єднання. Музика тут виступає засобом відтворення субкультурної ідентичності, в якій особа відтворює себе та підкреслює власну відмінність від інших членів суспільства [28].

Вперше музичну ідеологію як підставу створення субкультури описав Д. Рісман, який вказав на те, що слухачів популярної музики можна класифікувати на: групу, де некритично приймають уявлення дорослих про молодь, і меншість, яка містить певні суспільні мотиви бунту; до другої групи належить менша чисельність і відрізняється певним символізмом, частіше є новою для суспільства [2].

Музична молодіжна субкультура для осіб підліткового віку також є референтною спільнотою, що є важливою для особистості підлітка та здійснює вплив на нього [2; 15; 20]. Поняття референтної групи було введено Г.Хайменом, щ мало на меті розкрити ставлення будь-якої групи, до якої себе відносить власне індивід, сповідує установки, поведінки та думки.

Дослідники наголошують на тому, що підлітків вступати до музичних субкультур прибиває можливість спілкуватися з такими, як і вони, зовнішній символізм та атрибутика, яка сприяє прояву підлітка власної позиції у соціумі. Такі підлітки вирізняються типовістю для осіб підліткового віку, часто вони є початківцями мукантами, письменниками, художниками або людьми з іншими обдарованостями. Вони прагнуть чинити опір деяким прийнятим правилам і саме тому групуються в такі спільноти, створюючи на цій підставі власну систему одягу, законів, що протистоїть іншій, суспільній. Кожен має право на прояв своєї індивідуальності, а створення молодіжних організацій сприяє самовираженню.

Розглянемо найбільш поширені музичні субкультури, що вирізняються своєю природою, стереотипами та функціями. Такі об'єднання створюють специфічний спосіб диференціації розвиненим національним та регіональним культурам, у яких існують своєрідні культурні утворення, що породжуються на типовій класичній культурній традиції, але інші за змістом та формою [25].

Ми розглядали раніше молодіжну субкультуру хіппі, але в ній виділяють такі різновиди руху: «стара система» та «нова система». До «старої системи» частіше входять люди старшого віку, близько 50 років, для яких це швидше спосіб їхнього життя. Для них властиві різні девіації, наркоманія, бродяжництво. До «нової системи» хіппі належать молоді люди, віком від 14 до 20 років, які можуть навчатися у престижних закладах освіти і не завжди відповідають ідеології руху – автономія від соціуму. Але їм притаманно дотримуватися атрибутики спільноти, стилю одягу, сленгу, прикрас [18]. Цей молодіжний рух виник як протес воєнних дій у В'єтнамі. Таким чином молодіжна спільнота прагнула демонструвати певний опір розвиваючому суспільству. Члени групи сповідають свободу, вільне життя, десоціалізацію.

Панки – друга за важливістю молодіжна субкультура. Наприкінці 60-х років ХХ ст., коли власне і зародився цей молодіжний рух, журналісти так назвали молодь, яка стояла біля його витоків. Вони вважали, що таким принизливим словом відіб'ють популярність цього руху. Але такий хід себе не виправдав і слово прижилося у тогочасному лексиконі. Група панків здебільшого є жорстко регламентованою, має лідера та обов'язкові закони внутрішньогрупової взаємодії. Музикою є панк-рок, який вирізняється потужною гучністю, неритмічністю, дисонансністю, коли музичні звуки межують із шумовими. Тексти пісень містять нецензурні вислови тощо [2; 7].

Серед популярних груп, що працюють у стилі пан-музики є «Воплі Відоплясова» (група ВВ), рання творчість Кузьми Скрябіна. Ціннісними орієнтирами панського руху є епатаж суспільства, заперечення буржуазним установам, десоціалізація.

Наступною популярною музичною спільнотою є хіп-хоп (гіп-гоп), які крім репу, охоплюють ще графіті, діджейство, властиві характерний одяг, вид спорту, брейк-денс. Цей напрям сповідує «босяцьку» творчість американського негритянського гето, що перетворився на світовий ментсрім, а вуличні хулігани стали світовими зірками. Очоловив та започаткував цей рух діджей Кул Херк, який ввів у вжиток слівце хлопці, о танцюють брейк (bad boys). Проте у суспільство було своє тлумачення – вони називали їх хуліганями, а молодих дівчат, що часто супроводжували їх – «мушки» (були вульгарно одягнені, з яскравим макіяжем дівчата з вулиці).

Рок-музика – ще один популярний напрям музики у другій половині ХХ століття, який походить від рок-н-ролу та ритм-енд-блюзу. У ритм-н-блюзі основою для нової музики стала послідовність гітарних 60 акордів, а не соло на трубі, як було в джазі. Завдяки підсилювачам у піснях з'явився голос і тепер труба допомагала голосу і гітарі. Зміни в музиці були поступовими, але

значними, їх можна порівняти хіба що з переходом від німого чорно-білого кіно до сучасного кольорового [15; 20]. Термін Rock у транскрипції означає хитатися, трястися. Цей напрям музики має чимало напрямів: від танцювального жанру до важкого, металу. Зміст пісень охоплює як легкі, невимушені тексти, так і похмурі, глибоко-філософські.

Часто рок-музика протиставляється поп-музиці (так званій «попсі»), хоча чіткої межі між поняттями «рок» і «поп» не існує, і немало музичних явищ баланують на грані між ними [15]. Інколи рок об'єднує слабпов'язані напрямки, такі як соул та важкий метал. Належність деяких стилів музики до рок-музики беруть під сумнів. При визначенні належності того чи іншого напрямку до рок-культури користуються соціальним та музичним факторами.

Панк-рок і «важкий метал» є музичними напрямками, які мають достатньо спільні характеристики. Для цього епатажно-експресивного напрямку рокмузики є характерним: а) наявність різких, жорстких текстів, які містять нетабуйовану лексику; б) агресивна манера поведінки на сцені та поза нею, грубий вокал; в) зовнішня ефектність, виразна атрибутика, візуальне оформлення творчості; г) існують як протест до домінантної культури, тобто як контркультура. Представникам цієї субкультури характерне заперечення укладеної системи цінностей у суспільстві, норм, зразків, знань і значень. Вони є агресивно налаштованими відносно представників «чужих» субкультур [23; 25].

Ще один із видів музичної субкультури є поп-музика, яка є протилежним напрямом рок-культури. Для поп-напрямку властиві: розважальний характер; художній стиль прояву (нерідко нагадує традиційне професійне мистецтво); зв'язок із медіа сферою та технічними прийомами поширення своєї продукції; комерційна стратегія просування популярності виконавців та їхніх музичних творів [2].

Висновки до 1-го розділу

Отже, підлітковий вік характеризується сформованим центральним новоутворенням самосвідомості та почуття дорослості. Підліток засвоюючи інформацію про навколишню дійсність виробляє поруч з цим свою систему уявлень про себе, що сприяє формуванню самосвідомості. Завдяки самосвідомості суб'єкт здатний вибудувувати взаємини з іншими. Відчуваючи при цьому власну приналежність до соціокультурної системи. Період дорослішання підлітка супроводжується процесом самоусвідомлення, самоствердження та самореалізації. Підліток набуває нових якісних змін, з якими не завжди може впоратися самотійно, хоч не визнає цього.

У підлітковому віці відбуваються важливі процеси ідентифікації, прийняття нових ролей, вступ у групу, усвідомлення власної приналежності до групи та формування соціальних установок. Для підлітка соціальна ідентифікація є засобом для самовизначення, пізнання себе та спрямованості щодо інших людей.

Приналежність до різних молодіжних субкультур, зокрема, музичних, для підлітків є способом ідентифікації. Такі молодіжні спільноти виступають для молоді, підлітків як референтна група, що є основною складовою соціальної взаємодії осіб підліткового віку. Через дотримання правил спільноти підліток відчуває власну ідентифікацію, може самовиражатися через музичні засоби. Це надає підліткові можливість демонструвати власну соціальну позицію, вирізняти себе серед інших, підкреслювати свою індивідуальність.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКА У МУЗИЧНИХ СУБКУЛЬТУРАХ

2.1. Характеристика вибірки та методів дослідження

З метою вивчення індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належить до субкультур було проведено емпіричне дослідження.

Ми ставили за мету проаналізувати особистісні властивості підліткового віку, яку належать до музичних субкультур, які є способом виразу їхньої ідентичності та спробою до самоідентичності. У дослідженні ми прагнули проаналізувати особливості структури самоствавлення, соціальних та особистісних причин музичної спрямованості поведінки молоді. Тому на початку, ми з'ясували особливості особистісних характеристик підлітка, переважаючих акцентуацій характеру та захисних механізмів, самооцінку та рівень домагань, особистісний диференціал, а також вивчення ставлення до себе, свого майбутнього, минулого, інших, а також психологічних особливостей молоді, що є частиною молодіжної субкультури.

На основі попереднього теоретичного розділу роботи виявлено, що проблема вивчення підліткового віку та особливостей їхнього формування через приналежність до різних музичних субкультур має різні теоретичні підходи дослідження. Важливими залишаються індивідуально-психологічні особливості підлітків, що належать до різних музичних молодіжних субкультур.

Вивчено, що музична субкультура є одним із способів самореалізації осіб підліткового віку, та належить до одного із компонентів самосвідомості. Через музику підліток ідентифікує себе. Серед складових музичної самоідентичності виділяють: культурно-рольову, яка виявляється у цінностях, атитюдах спільноти; музичні смаки, що розкривають підліткові уподобання з їхньою поведінкою та стереотипізацією існуючим нормам; музичні

стереотипи, що свідчать про уявлення власної поведінки, традицій, символізму, які характерні музичному угрупованню; психотип особистості підлітка, який виявляється у характерних властивостях особистості підлітка, що виникають як наслідок приналежності до музичної спільноти.

Наукові уявлення, які дослідженні дозволяють теоретично пояснити зміст підліткового періоду, його самоідентичність та вивчити індивідуально-психологічні особливості підлітка, як представника музичної субкультури.

З метою емпіричного дослідження нами було використані такі психодіагностичні методики:

- для письмового опитування анкетування;
- для діагностики емоційної сфери підлітків методика «Емоційної спрямованості» Б. Додонова ;
- для дослідження акцентуацій характеру опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека;
- для визначення самооцінки методика Дембо – Рубінштейна (в модифікації А. Прихожан);
- для виявлення его-захисних механізмів опитувальник Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю»;
- для визначення ідентичності особистості методика вимірювання особистісного диференціалу;

У дослідженні брали участь 64 підлітків, що представляють різні музичні молодіжні субкультури. Вік досліджуваної групи від 12 до 17 років, середній вік вибірки 15 років. Контрольною групою у дослідженні було обрано групу представників субкультури популярної музики. Така група найбільш численна у дійсності, а представники її не вдаються до демонстрації власної

належності до неї. Таким чином, представники цієї підгрупи найбільш наближені до генеральної сукупності підлітків.

Розглянемо особливості кожного використаного психодіагностичного інструментарію.

З метою проведення анкетування ми розробили особистісний опитувальник для визначення приналежності до музичних субкультур, у якому пропонувалися запитання щодо виявлення їхніх уподобань у музиці, стилі життя, життєвих цінностей. Анкета передбачала вибрати відповідь кількох варіантів. Анкета складається із 9 запитань, 4 з яких спрямовані на визначення приналежності до музичної субкультури, а інші виявляють цінності музики, музичні уподобання, групи, виконавці, стосунки з іншими.

Для діагностики емоційної сфери підлітків ми використали методику «Емоційної спрямованості» Б. Додонова, у якій виділяються 10 видів емоційної спрямованості, яка характеризує емоційні властивості особистості, що виявляються у ставленні людини до певних емоційних переживань: альтруїстична (прагнення людини допомогти іншим, потреба у заступництві); комунікативна (потреба у спілкуванні); глорична (емоції та потреба у самоствердженні, захопленні собою, славі); праксична (потреба в успішності/неуспішності, переживання емоцій від діяльності); пугнічна (прагнення долати небезпеку, потреба в боротьбі); романтична (потреба у чомусь незвичайному, таємничому); гностична (прагнення у пошуку нового, зрозумілого, когнітивного); естетична (емоції на основі сприйняття творів мистецтва, природи); гедоністична (задоволення тілесних і душевних потреб, комфорту); аакизитивна (потреба у накопиченні).

Для дослідження акцентуацій характеру ми використали опитувальник К. Леонгарда – Г. Шмішека, який призначений для діагностики типу акцентуації особистості, є реалізацією типологічного підходу до її вивчення.

Методика складається з 88 питань, на які потрібно відповісти «так» або «ні». Розроблено також скорочений варіант опитувальника. З допомогою даної методики визначаються наступні 10 типів акцентуації особистості : демонстративний (здатність до витіснення); педантичний (підвищена ригідність, інертність психічних процесів, нездатність до витіснення травмуючих переживань); застряючий (надмірна стійкість афекту); збудливий (підвищена імпульсивність, ослаблення контролю над потягами і спонуканнями); гіпертимний (підвищений фон настрою у поєднанні з оптимізмом і високою активністю); дистимічний (знижений фон настрою, песимізм, фіксація тіньових сторін життя); Тривожно-боязливий (схильність до страхів, боязкість і лякливість); циклотимний (зміна гіпертимних та дистимічних фаз); афективно-екзальтований (легкість переходу від стану до захоплення станом печалі); емотивний (особлива вразливість й чутливість). Максимальний показник по кожному типу акцентуації - 24 бали. Ознакою акцентуації вважається показник вище 12 балів. Отримані дані можуть бути представлені у вигляді «профілю особистісної акцентуації».

Для визначення самооцінки використали методику Дембо – Рубінштейна (в модифікації А. Прихожан) – метод психодіагностики, спрямований на вивчення самооцінки, де досліджуваним пропонується на горизонтальних лініях відзначити рівень розвитку у них ряду особистих якостей, таких як здоров'я, здібності, характер (показник самооцінки) і рівень домагань, тобто, рівень розвитку цих якостей, який би задовольняв їх. Для обробки результатів необхідно скористатися ключем. Норму, реалістичний рівень домагань, характеризує результат від 60 до 89 балів. Найбільш оптимальний – порівняно високий рівень – від 75 до 89 балів, що підтверджує оптимальне уявлення про свої можливості, що є важливим чинником особистісного розвитку. Результат від 90 до 100 балів зазвичай засвідчує

нереалистическое, некритичне відношення дітей до власних можливостей. Результат менше 60 балів свідчить про занижений рівень домагань, він – індикатор несприятливого розвитку особистості. Кількість балів від 45 до 74 (середня і висока самооцінка) засвідчують реалістичну (адекватну) самооцінку. Кількість балів від 75 до 100 і вище свідчить про завищену самооцінку і вказує на певні відхилення у формуванні особистості. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість, невміння правильно оцінити результати своєї діяльності, порівнювати себе з іншими; така самооцінка може вказувати на істотні спотворення у формуванні особистості – закритості для досвіду, нечутливості до своїх помилок, невдач, зауважень та оцінками оточуючих. Кількість балів нижче 45 вказує на занижену самооцінку (недооцінку себе) і свідчить про крайнє неблагополуччя в розвитку особистості. За низькою самооцінкою можуть ховатися два абсолютно різних психологічних явища: справжня невпевненість в собі і захисна, коли декларування (самому собі) власного невміння, відсутність здатності і т. п. дозволяє не докладати жодних зусиль.

Використання опитувальника Плутчика – Келлермана – Конте «Індекс життєвого стилю» для виявлення еґо-захисних механізмів дозволяє діагностувати всю систему механізмів психологічного захисту, виявити як провідні, основні механізми, так і оцінити ступінь напруженості кожного. Опитувальник призначений для діагностики механізмів психологічного захисту «Я» та включає 97 затвердження. Вимірюються вісім видів захисних механізмів: витіснення, заперечення, заміщення, компенсація, реактивне утворення, проєкція, інтелектуалізація (раціоналізація) та регресія. Кожному з цих захисних механізмів відповідають від 10 до 14 тверджень, що описують особистісні реакції людини, що виникають у різних ситуаціях.

Для визначення ідентичності особистості ми використали методику вимірювання особистісного диференціалу, що адаптована для дослідження особистості та її сприйняття. Особистісний диференціал важливий у тих випадках, коли потрібно дізнатися ставлення випробуваного до людей або самому собі. Інтерпретувати особистісний диференціал необхідно з різних точок зору. Якщо фактор оцінки заслуговує високих балів, значить, у людини хороша самооцінка, людина задоволений собою. Якщо ж тут спостерігаються низькі оцінки – людина надто самокритичний. Занадто низькі значення вказують на особистісні проблеми. У взаємних оцінках це вкаже на ставлення до іншої людини.

Фактор Сили в самооцінці вказує на показник вольових сторін особистості, не як вони є, а як їх оцінює випробуваний. Якщо показники високі, то людина впевнена в собі і вважає, що всі проблеми йому по плечу, а якщо показник низький, то у людей слабо розвинений самоконтроль і він залежний у своїй поведінці. Занадто низькі показники говорять про сильну тривожності особистості. У взаємних оцінках цей показник говорить про відносини домінування і підпорядкування.

Фактор Активності в самооцінці слід інтерпретувати як показник екстраверсії. Чим вище показник, тим більше діяльний і товариський чоловік. Якщо ж оцінки низькі, людина пасивна і спрямований на себе. У взаємних оцінках цей показник відображає сприйняття людьми особливостей один одного.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Нами проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей підлітків, представників різних музичних субкультур. В результаті опрацювання даних отримано наступне.

Використовуючи розроблену анкету, яка виявляє музичні смаки та інтереси підлітків, важливі життєві цінності та стиль життя отримано: для 78% досліджених підлітків у вільний час характерно надавати перевагу зустрічам із друзями; 75% підлітків обирають активному часу проведенні у інтернеті та ігровій діяльності за комп'ютерними іграми; для 27% досліджуваної групи властиво усамітнюватися; 22% підлітків люблять проводити свій час за читанням книг; 38% підлітків вільний час проводять із членами своєї родини, батьками; 12% підлітків відносять себе до музичної субкультури хіпі.

Варіант відповіді, який вказує на бажання займатися саморозвитком у вільний час отримано 30% досліджуваної групи, що вважають себе представниками молодіжно субкультури рок, хіпі та хіпстери..варто зауважити, що нічне дозвілля (клуби, дискотеки) теж займають місце серед важливих інтересів сучасних підлітків – 46% від загальної вибірки вважають представниками поп-музики та гіп-гопу, що включені до контрольної групи дослідження.

Щодо показника фінансового благополуччя: 74% досліджуваних відносять себе до сімей із середнім рівнем достатку; 14% досліджуваних вказують на задовільне фінансове забезпечення, серед яких виявлено субкультуру хіпстерів (5%), поп-музика (6%) та гіп-гоп (3%). У 12% досліджуваних підлітків спостерігається низький стан фінансового забезпечення, серед яких 8% респондентів належать до субкультури хіпі, 2% року та готи.

Запитання анкети, яке розкриває ставлення підлітків та вивчення відношення до музики з'ясовано, що для 75% респондентів музика займає важливе місце і музику прослуховують постійно. Музика сприймається як приємний фон та вказує на переважну схильність до поп музики, що співпадає з нашим припущенням щодо важливого місця музики у життєдіяльності

підлітка. Серед поширених відповідей також виявляється, що музика є способом проведення дозвілля із друзями, можливістю відійти від реального світу.

Запитання анкети «Чому ви обрали саме цей вид музичної субкультури?» отримано найбільш поширені відповіді: музика демонструє мій стиль життя (27% респондентів); музика є способом самовираження (36% респондентів) та рівняння на друзів, або тих на кого хочу бути схожим. Для незначної кількості опитуваних (4%) немає точних причин вибору, що припускається нами як відсутність усвідомленості обирання музичної субкультури.

Щодо стилістики в одязі музичних субкультур чи певних аксесуарів субкультури виявлено, що лише 36% досліджуваної групи притаманна тенденція до дотримання стилю субкультури та використання аксесуарів та атрибутів одягу відповідного, для 50% респондентів така тенденція дотримується не постійно, 14% досліджених зовсім не дотримуються стилістики музичної субкультури.

Також відповіді анкети вказали, що ідеєю об'єднання у субкультуру для підлітків здійснюється на основі життєвих цінностей любові, освіти, музики.

На цьому етапі дослідження можна сформулювати наступні підсумки: для досліджуваних підлітків музика займає важливе місце у їхній життєдіяльності та містить різні музичні уподобання, проявляють музичний інтерес та активність до певних музичних субкультур.

Аналізуючи наступні показники психодіагностичних методик ми отримали результати, які далі опишемо.

Для діагностики емоційної сфери підлітків ми використали методику «Емоційної спрямованості» Б. Додонова та отримали такі дані: найбільш переважаючою емоційною спрямованістю підлітків є романтична – 0,97;

комунікативна – 0,82; гедоністична – 0,79; нижчі показники отримані у акизитивній спрямованості – 0,4; пугнічна – 0,37; праксична – 0,34 (див.рис.1.).

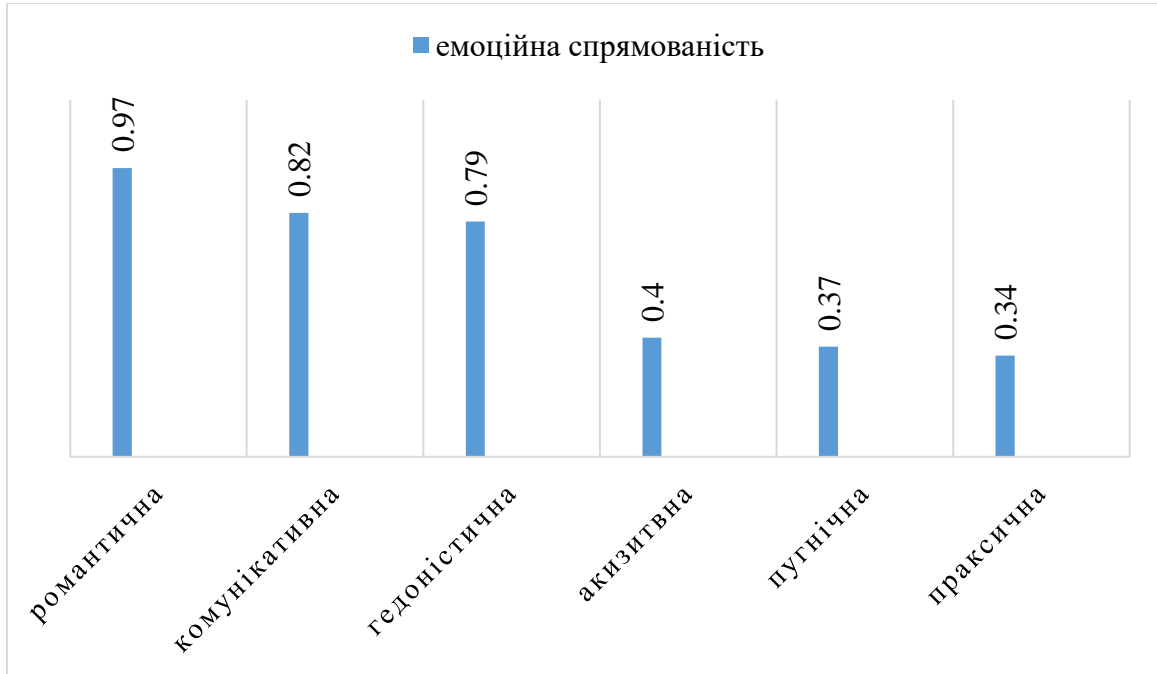

Рис.2.1. Гістограма емоційної сфери підлітків

Досліджуючи акцентуації характеру досліджуваної групи підлітків отримано: екзальтований тип акцентуацій – 15,4; циклотимний – 14,1; емотивний – 14; менші значення притаманні за типами акцентуацій: застряглий – 11,68; тривожний – 11,36; дистимний – 10,48 (див.рис.2.2).

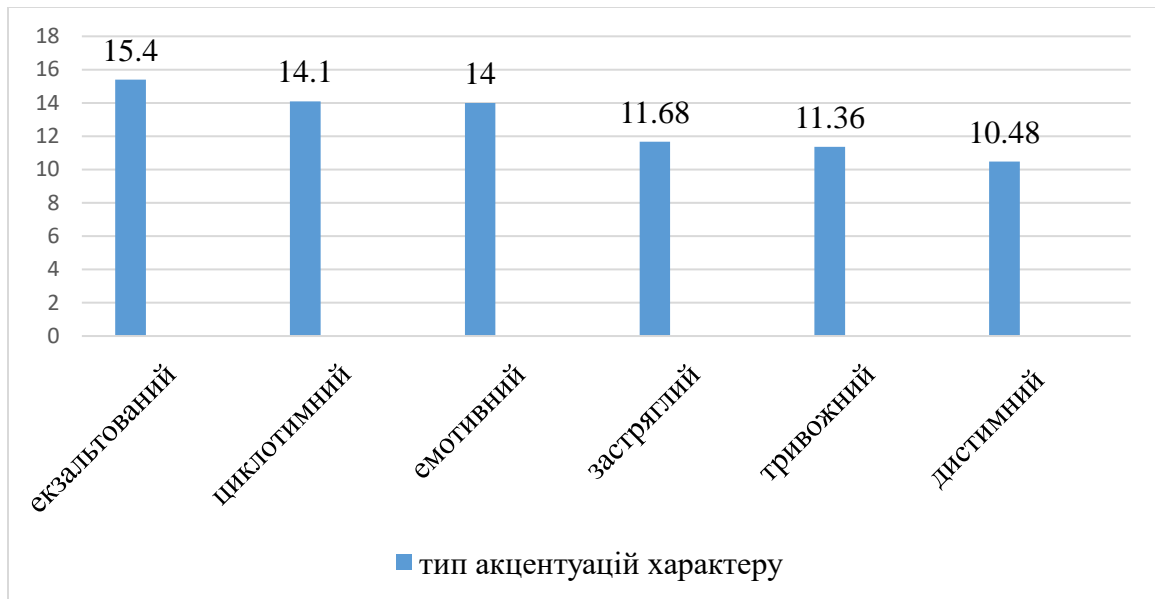

Рис.2.2. Гістограма типів акцентуацій характеру

Досліджуючи захисні механізми підлітків виявлено, що найчастіше представники досліджуваної групи використовують такі форми захисту: регресія – 6,1; раціоналізація – 5,8; компенсація – 5,7; проявлені на не високому рівні заміщення – 4,9; витіснення – 3,6, що свідчить про найменш переважаючі механізми захисту серед підліткової молоді.

Отримані результати дослідження особистісного диференціалу вказують на те, усі показники методики середнього рівня, що свідчить про здатність підлітків оцінювати та сприймати себе нейтрально, не проявляють особливої критики чи завищення оцінок щодо відчуття впевненості чи активності. Найбільший показник рівня домагань спостерігається за показником особистого характеру – 95,6 та найменше очікувань щодо здібностей (щось власними руками створювати) – 76.

На цьому етапі дослідження можна сформулювати наступні підсумки: для сучасних підлітків властива емоційна спрямованість комунікаційна та романтична, підлітки частіше вдаються до використання захисних механізмів, коли свідомо чи неусвідомлено висувають не дійсну причину власних намірів

та бажань, з метою виглядати інакше та виправдати себе в очах інших. Також втрачається значущість тих бажань, якостей чи досягнень, якими підлітки не володіють або не притаманні їм, чи розвинені недостатньо. При виникненні складних життєвих ситуацій підліток схильний керуватися попереднім перевіреним досвідом, проте який не завжди є доречний та ефективний до актуальної події.

Далі для аналізу отриманих результатів ми використали методи кореляційного аналізу, який сприятиме пошуку загальних тенденцій властивих досліджуваній групі вибірки.

Значні кореляційні зв'язки представлені у таблиці (див.таб.2.1.), для яких характерні усі значущі зв'язки на рівні $p \leq 0,01$.

Таблиця 2.1.

Значення коефіцієнтів кореляції Пірсона між досліджуваними показниками

Досліджувані показники		Показник кореляції
Альтруїстична спрямованість	Домагання у зовнішності	-0,481
Праксична спрямованість	Домагання у авторитеті	0,425
Пугнічна спрямованість	Гіперкомпенсація	0,417
Пугнічна спрямованість	Домагання розум	-0,418
Пугнічна спрямованість	Самооцінка розум	0,442
Пугнічна спрямованість	Різниця між домаганнями та самооцінкою розуму	-0,537
Акзитивна спрямованість	Заміщення	-0,485
Акзитивна спрямованість	Самооцінка за особистісним диференціалом	0,612

Гностична спрямованість	Раціоналізація	0,60
Гностична спрямованість	Різниця між домаганням та самооцінкою авторитету	-0,416
Тривожна акцентуація	Раціоналізація	-0,460
Самооцінка авторитету	Самооцінка за особистісним диференціалом	0,414
Самооцінка зовнішності	Самооцінка за особистісним диференціалом	0,411
Самооцінка впевненості	Самооцінка за особистісним диференціалом	0,534
Середній показник самооцінки	Самооцінка за особистісним диференціалом	0,50
Середній показник домагань	Самооцінка за особистісним диференціалом	-0,470

Результати кореляційного аналізу вказують ще на деякі характерні особливості підлітків, які додатково описують портрет підлітка. З отриманих даних ми бачимо, що підлітки у пізнавальній спрямованості часто використовують захисні механізми, які являються способом пояснення підлітком певних подій собі та іншим людям у ситуації, коли він не володіє достатністю знаць чи інформацією про неї. Тому на цій підставі відбувається зниження значущості бажаного предмета, що може викликати приховані прояви агресії, наприклад як механізм захисту – не дуже й потрібно було, або не дуже й хотілося. Подібний прояв також може бути пов'язаним із виявленою тенденцією до тривожності, не віри в себе, боязливостю. Поруч з цим властиве прагнення до досягнення цілей, потреби досягти авторитетної позиції, що впливає на активну пізнавальну спрямованість.

Для підлітків властиве переживання власної меншовартості, неповноцінності, яке вони прагнуть приховати через самоствердження тими діяльностями, які точно досягають успішного результату. Також помітна складність переживання стресових подій та ситуацій, що підтверджується жагою до накопичення певних речей, колекціонуючи певні речі без притаманної доцільності до них. Але така тенденція власне демонструє механізм психологічного захисту, який сприяє перебуванню в балансі чи гармонії.

З отриманих даних таблиці ми також бачимо сильний кореляційний зв'язок між показником зовнішності підлітка та альтруїстичної спрямованості. Потреба бути гарним, привабливим, подобатися викликана бажанням відповідати уявленням групи, бути приналежним до неї, допомагати чи взаємодіяти з ними.

Притаманна потреба віддавати, виражена праксична спрямованість та високий рівень домагань, що вказує на тенденцію до авторитетності. Підліток будучи задоволеним собою та впевненим вважає себе особистістю, усвідомлює себе та сприймає як людину із позитивними якостями. Але виходячи із особливостей підліткової психіки – це також є підставою вважати відсутність критичності до себе у підлітка.

Для підлітка властиво опиратися на себе та власні сили при складних життєвих подіях, що вказує на недостатність розвитку саморегуляції та самоконтролю в умовах соціальної взаємодії, що вказує також на тенденцію демонструвати автономію від зовнішніх оцінок та нехтувати зовнішніми факторами. Такі уявлення також протікають разом із високим показником самооцінки та значимості свого авторитету, зовнішнього вигляду та впевненої поведінки з загальними показниками високої самооцінки та рівня домагань.

Для отримання додаткових характеристик досліджуваної групи – підлітків-представників музичних субкультур візьмемо до уваги значимі кореляційні зв'язки по середнім даним. Отримані дані будемо порівнювати із контрольною групою, до якої увійшли підлітки із музичною субкультурою поп-музики та гіп-гопу, що належить до популярної музики. Використання факторного аналізу дозволяє зменшити кількість ознак для інтерпретації, а дисперсійний аналіз виділяє значимі дані.

Між 12 факторами виявлено найбільш значимі показники, які ми будемо порівнювати, узагальнювати та шукати типові характеристики та тенденції.

Отже, здійснюючи аналіз самоідентичності підлітків із музичними уподобаннями субкультури рок виявлено, що до групи досліджуваних із рок-субкультурою належить 32 особи з характерними певними психологічними явищами:

- виявлена гностична спрямованість, середній бал якої 1,30 та зв'язок із бажанням до пізнання, відкриття нового;
- глорична спрямованість із середнім балом 1,18, для кої властива потреба у самоствердженні, переживанні слави, популярності та почуття гордості;
- найменш характерними для субкультури підлітків із приналежністю до рок об'єднання альтруїстична (середній бал 0,12) та комунікативна спрямованість (середній бал 0,18).

Такий розподіл даних демонструє відсутність потреби у взаємодії з іншими та співпраці, а також статистично отримані дані не є іншими від таких самих показників контрольної групи, тому не описує групу підлітків-рок субкультури специфічно і не являються їх характерною сталою.

Щодо показників типу акцентуацій характере виявлено найбільш притаманний підліткам екзальтований тип та циклотимний, середнє значення

яких 16,62 та 16,24. Для таких підлітків лвастиве вираження емоцій, мінливість настрою, спрямованість на інших, підвищення тенденція до відволікання. Зовнішня дійсність істотно впливає на внутрішній світ та емоційний стан підлітків. Переживання радісних ситуацій викликає збудження загальне, зростає гіпертимність, комунікативність, стають більш активними. А переживання сумних ситуацій, навпаки, викликає сповільнення, пригнічення, може сформуватися депресивний психоз. На низькому рівні проявилися емотивний та тривожний тип акцентуацій характеру, відповідно середній бал 5,68 та 6 балів.

Щодо притаманних механізмів захисту для підлітків субкультури рок найбільш властиві : раціоналізація – 7,62 та компенсація – 7,30. Ці підлітки можуть відстояти та захистити власне Я через доведення правильності своїх вчинків, можуть не зважати на критичні оцінки та можуть виправдовувати чи пояснювати свої недоліки через компенсацію іншими уміннями та якостями, які більш виграшні. Найменш характерним механізмом захисту є витіснення – 2,68. Підлітки не переслідують ідеї забувати минулий досвід, думки чи враження.

Щодо показників особистісного диференціалу у групі підлітків-рокерів отримані подібні результати із контрольною групою популярної музики: середній бал 12,12, сила – 11,37 та активність – 11,12. Значимих розбіжностей не виявлено, що вказує на відсутність значень приналежності до субкультури та відчуття самоповаги, задоволеності собою, сили чи активності особистості.

Отримані дані музичного об'єднанні підлітків рокової музики за рівнем домагань власного характеру – 94,43, нижчі дані – вмільсть робити щось руками – 76,30. Такі отримані показники вказують на загальні характеристики підліткового періоду, де характер формується та набуває значення і цілісності.

Далі пропонуємо проаналізувати значимі показники досліджуваної групи із контрольною групою (див.таб.2.2.), за допомогою критерію Фішера.

Таблиця 2.2

Значущі показники особистісних характеристик поп-слухачів (n=32) та рок-слухачів (n=32)

Показники	Середнє значення	Середнє відхилення
емоції естетичні	0,375*	1,008032
акцентуація тривожна	6	2,962127
акцентуація збудлива	11,9375	5,009266
акцентуація дистимна	15,125*	3,965578
акцентуація екзальтована	16,625*	3,3673
захист регресія	3,375	2,825574
захист компенсація	7,3125*	2,867364

Притаманні суттєві відмінності у показниках між субкультурою підлітків-представників рок об'єднань та контрольною групою представників-популярної музики: емоційна естетична спрямованість; дистимний тип акцентуації характеру та екзальтований тип, з вираженим механізмом захисту компенсації. Менш виражені: тривожний тип акцентуації, збудливий тип з механізмом захисту регресія.

Такі дані вказують, що підлітки рокової субкультури більш переслідують потребу бути в гармонії навколишнім середовищем, їм більш властиві пасивність та знижений настрій, частіше схильні до переживання депресивних станів. Переважання екзальтованого типу характеру демонструє різкі та бурхливі реагування на навколишнє середовище і вказує на чутливість особистості, її вразливу характеристику. Використовують компенсацію як

психологічний захист для компенсування деяких нездатностей іншими сферами, де підлітки відчують себе більш успішними та ефективними.

Менші показники в порівнянні із контрольною групою вказують на меншу тенденцію переживання страху, також демонструють більше впевненості у власних силах, спокою щодо інших та меншу боязливість. Менші значення за показником збуливого типу вказують на менші тенденції до прояву імпульсивності, розвиненої саморегуляції та самоконтролю. Менше прибігають до використання незрілих механізмів психологічного захисту, наприклад як регресія, що належить до інфантильних форм.

Висновки до 2-го розділу

У ході емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належать до різних музичних субкультур було з'ясовано, що у середньому для підліткового віку характерна романтична та комунікаційна емоційна спрямованість, акцентуація за екзальтованим типом, із регресією та раціоналізацією як механізмів психологічного захисту. Домагання підлітків передусім стосуються власного характеру, а найбільший розрив між домаганнями та самооцінкою полягає у ставленні до власної зовнішності.

На основі проведеного дослідження вдалося виокремити загальні типологічні характеристики підлітків: альтруїстична спрямованість підлітка є несумісною із високими домаганнями у плані власної зовнішності; практична спрямованість поєднується із високим рівнем домагань у власному авторитеті; пугнічна емоційна спрямованість супроводжується гіперкомпенсаторним психологічним захистом і високим рівнем самооцінки розуму, а також низьким рівнем домагання щодо розуму та невеликою різницею між самооцінкою та домаганнями щодо розуму; акізитивна емоційна

спрямованість суміщається із високим рівнем особистісної самооцінки та низькою вірогідністю заміщення як психологічного захисту; гностична емоційна спрямованість супроводжується раціоналістичним захистом та малою різницею між рівнем домагань та самооцінки авторитету; тривожна акцентуація у респондентів не поєднується із раціоналістичним психологічним захистом; високі показники самооцінки респондентом власних переконань супроводжуються високими показниками самооцінки власного авторитету, зовнішності й упевненості, а також високими загальними показниками домагань та самооцінки.

ВИСНОВКИ

Підлітковий вік характеризується сформованим центральним новоутворенням самосвідомості та почуття дорослості. Підліток засвоюючи інформацію про навколишню дійсність виробляє поруч з цим свою систему уявлень про себе, що сприяє формуванню самосвідомості. Завдяки самосвідомості суб'єкт здатний вибудувувати взаємини з іншими. Відчуваючи при цьому власну приналежність до соціокультурної системи. Період дорослішання підлітка супроводжується процесом самоусвідомлення, самоствердження та самореалізації. Підліток набуває нових якісних змін, з якими не завжди може впоратися самотійно, хоч не визнає цього.

У підлітковому віці відбуваються важливі процеси ідентифікації, прийняття нових ролей, вступ у групу, усвідомлення власної приналежності до групи та формування соціальних установок. Для підлітка соціальна ідентифікація є засобом для самовизначення, пізнання себе та спрямованості щодо інших людей.

Приналежність до різних молодіжних субкультур, зокрема, музичних, для підлітків є способом ідентифікації. Такі молодіжні спільноти виступають для молоді, підлітків як референтна група, що є основною складовою соціальної взаємодії осіб підліткового віку. Через дотримання правил спільноти підліток відчуває власну ідентифікацію, може самовиражатися через музичні засоби. Це надає підліткові можливість демонструвати власну соціальну позицію, вирізняти себе серед інших, підкреслювати свою індивідуальність.

У ході емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей підлітків, що належать до різних музичних субкультур було з'ясовано, що більшість підлітків відчувають жагу та бажання до вступу у молодіжні субкультури рок спрямування або популярної музики (поп-

музики, гіп-гоп). У середньому для підліткового віку характерна романтична та комунікаційна емоційна спрямованість, акцентуація за екзальтованим типом, із регресією та раціоналізацією як механізмів психологічного захисту. Домагання підлітків передусім стосуються власного характеру, а найбільший розрив між домаганнями та самооцінкою полягає у ставленні до власної зовнішності.

На основі проведеного дослідження вдалося виокремити загальні типологічні характеристики підлітків: альтруїстична спрямованість підлітка є несумісною із високими домаганнями у плані власної зовнішності; праксична спрямованість поєднується із високим рівнем домагань у власному авторитеті; пугнічна емоційна спрямованість супроводжується гіперкомпенсаторним психологічним захистом і високим рівнем самооцінки розуму, а також низьким рівнем домагання щодо розуму та невеликою різницею між самооцінкою та домаганнями щодо розуму; акізитивна емоційна спрямованість суміщається із високим рівнем особистісної самооцінки та низькою вірогідністю заміщення як психологічного захисту; гностична емоційна спрямованість супроводжується раціоналістичним захистом та малою різницею між рівнем домагань та самооцінки авторитету; тривожна акцентуація у респондентів не поєднується із раціоналістичним психологічним захистом; високі показники самооцінки респондентом власних переконань супроводжуються високими показниками самооцінки власного авторитету, зовнішності й упевненості, а також високими загальними показниками домагань та самооцінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: навч.-метод. посіб. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. 72 с.
2. Васильєва Л. Л. Рок-музика як фактор розвитку культури другої половини ХХ століття: автореф. дис. ...канд. мистецтвознавства: 17.00.01; Київ. нац. ун-т культури та мистецтв. К., 2004. 19 с. 167
3. Васютинський В. О. Психологічні виміри спільноти : монографія. К: Золоті ворота, 2010. 120 с.
4. Васютинський В. О. Соціально-психологічні особливості делегування повноважень у процесі колективного самовизначення молодіжної спільноти. Психологічні перспективи. 2007. Вип. 9. С. 66–72.
5. Власова О. І. Психологія соціальних здібностей : структура, динаміка, чинники розвитку : монографія. К.: Видавничополіграфічний центр «Київський університет», 2005. 308 с.
6. Гаваші С. Й. Психологічні особливості егоцентризму в музичній творчості підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2008. 21 с.
7. Долгая Н. В. Виховання духовності старшокласників засобами молодіжної музичної субкультури: автореф. дис. ...канд. пед. наук; Херсон. держ. ун-т. Херсон, 2006. 20 с.
8. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 400 с.
9. Зубченко О. В. Самооцінка підлітка як психологічна проблема. Науковий часопис. К., 2007. Вип. 16 (40). С.153–158.

- 10.Клименко О. Б. Специфіка православної релігійної ідентичності у контексті формування національної тожсамості: автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03; Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2010. 19 с.
- 11.Коваленко А. Б. Соціальна психологія: підручник. К.: Знання, 2006. 400 с.
- 12.Коростеліна К. В. Структура і динаміка системи соціальної ідентичності: автореф. дис. ...докт. психол. наук: 19.00.05 «Соціальна психологія, психологія соціальної роботи». Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2003. 28 с.
13. Кулеба О. Молодіжні громадські організації: різновиди, суспільні функції та проблеми активізації їх діяльності. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2012. Вип. 24. С. 45–50.
14. Ластовецька-Соланська З. М. Музичні цінності та потреби в сучасному культурному континуумі України : автореф. дис. ...канд. мистецтвознав. Львів. нац. муз. акад. ім. М. В. Лисенка. Л., 2007. 20 с.
- 15.Максимов М. В. Роль музики у вирішенні проблем психологічної допомоги особистості. Оновлення форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2008. Вип. 41. С. 114-117.
- 16.Махній М. М. Невербаліка і культура / М. М. Махній. К.: Влох.ua, 2009. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://makhnii.blogspot.com/2010/10/blog-post.html>
- 17.Махній М. Невербальні стилі самовиявлення в молодіжних субкультурах естетико-експресивного спрямування. К., 2009. 284 с.
- 18.Медведев В.С. Кримінальна психологія: підручник. К.: Атіка, 2004. 368 с.
- 19.Микитюк І. Самоусвідомлення особи через настанови персоналізму. Світоглядно-ціннісне самовизначення людини: науковопізнавальні та життєво-практичні виміри. Чернівці, 2008. С. 152-154.

20. Мінаєв А. В. Молодіжний рух другої половини ХХ ст. в країнах Західної Європи та США: ретроспективний аналіз: автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2006. 20 с.
21. Міщенко Н. І. Соціально-педагогічний супровід особистіснопрофесійного розвитку майбутніх фахівців засобами студентської субкультури. Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2012. № 2. С. 78-84.
22. Народна культура українців: Життєвий цикл людини: У 5 т. Т. 2. Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура: кол. моногр. Львів: Вид-во «Дуліби», 2010. 568 с.
23. Откидач В. М. Естрадний спів і шоу-бізнес : навч. метод. посіб. Вінниця: Нова книга, 2012. – 367 с.
24. Откидач В. М. Рок-музика як соціокультурне явище: автореф. дис. ...д-ра мистецтвознавства: 26.00.01 / В. М. Откидач; Харків. держ. акад. культури. Х., 2008. 40 с.
25. Панагушина О. Соціалізація підлітків у неформальних молодіжних організаціях. Неперервна професійна освіта : теорія і практика. 2006. № 1-2. С.102–108.
26. Петренко О. С. Субкультури рольовиків і реконструкторів в Україні. Вісник Луганського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Соціологічні науки. 2012. № 2. С. 126-133.
27. Пилат Н. І. Соціальна ідентичність особистості як чинники вибору стилю поведінки в конфлікті: автореф. дис. ...канд. психол. наук: 10.00.05 ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. К., 2004. 20 с.
28. Поліщук І. В. Молодь і молодіжні громадські та творчі організації у розбудові української культури 90-х років ХХ ст. Вісник Держ. акад. керів. кадрів культури і мистец. 2007. № 2. С. 110-114.

29. Психологічні технології в екстремальних видах діяльності: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк: Донецький юридичний інститут ЛНУВД ім. Е.А. Дидоренко, 2009. 464 с.
30. Радзієвський В. О. Нотатки з субкультури аномії: монографія. К.: Логос, 2012. 366 с.
31. Сидоркіна М. Ю. Мотивація політичної взаємодії як чинник самоідентифікації молоді. Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. пр. / за ред. М. М. Слюсаревського. К.: Міленіум, 2011. Вип. 12. С. 87-94.
32. Супрун М. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціальнопсихологічний аспект. Соціальна психологія. 2009. № 2. С. 178-185.
33. Сушик Н. С. Сутність, елементи, особливості, класифікації, фактори формування субкультури підлітків: соціально-педагогічний аспект. Науковий вісник Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Педагогічні науки. 2012. № 8. С. 158-162.
34. Тарасенко В. І. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства (соціотехнологічна парадигма). К.: Інститут соціології НАН України, 2004. 576 с.
35. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К.: Марич, 2009. 232 с. (Серія «Психологічний інструментарій»).
36. Устименко-Косоріч О. А. Масова музика як атрибут молодіжної культури середини XX століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 26.00.01 / О. А. Устименко-Косоріч; Київський нац. ун-т культури і мистецтв. К., 2008. 19 с.
37. Шевченко О. В. Національна ідентифікація у становлення Я-образу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2006. 20 с.

38. Яблонська Т. М. Ідентифікація як чинник розвитку громадянської спрямованості особистості. Наукові записки Інституту психології ім. Г. С.Костюка АПН України; [за ред. акад. С. Д. Масксименка]. К. : Нора-прінт, 2004. Вип. 24. С. 372-382.
39. Allesch Ch. G. Das Musikerleben als personaler Gestaltungsprozess. Musik-pädagogische Forschung. 1982. № 3. S. 47-66.
40. Behne K.-E. The development of «Musikerleben» in adolescence: How and why young people listen to music // Perception and cognition of music / I. Deliège, J. Sloboda et al (Eds.) – Hove (UK): Psychology Press; Erlbaum; Taylor&Francis, 1997. P. 143–159.